

ORTA ANADOLU ZİMMİLERİNİN ŞİKÂyet HAKKI KULLANIMI (1742-1743) Use of The Right Of Complaint of Central Anatolian Zimmis (1742-1743)

Bahar KAYMAZ

Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, baharkaymaz.68@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-0178-4789

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 03.05.2023
Kabul/Accepted: 26.12.2023

DOI: 10.51592/kulliyat.1292116

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Gayrimüslim,
Adalet, Ahkâm Defteri.

Keywords

Ottoman Empire, Non-Muslim,
Justice, Ahkâm Book.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde çeşitli toplulukları ve dinleri barındırmasına rağmen çok geniş bir alana yayılarak altı asırdan fazla ayakta kalmayı başarımındaki en önemli sebeplerden biri "adalet" kavramına verdiği önemdir. Klasik İslam düşüncesine dayanan adaletli yönetim anlayışı daire-i adliye prensibinde uygulama alanı bulmuştur. En sade haliyle ordusuz hükümdar olmaz, mal olmadan ordu tutulmaz, tebaa olmadan mal elde edilemez, adalet sağlanmazsa tebaa elde tutulamaz şeklinde ifade edilen bu anlayışta esas olan Osmanlı toplumunu oluşturan; kılıç ehli, kalem ehli, çiftçi ve sanat/ticaret sınıfını adaletle yönetmektir. Devletin adaleti tesis etmesinin önemli araçlarından biri kurduğu şikâyet mekanizması ve egemenliği altında yaşayan tüm tebaaya Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin tanıdığı şikâyet hakkıdır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin temel yönetim organlarından biri olan Divân-ı Hümâyûn müessesesi önemli bir rol üstlenmiştir. Çünkü bütün Osmanlı tebaası bu müesseseye başvurarak talep ya da şikâyetlerini iletmış, görüşülen konular ve alınan kararlar bazı defterlere kaydedilmiştir. Bu defterlerden biri de çalışmanın ana kaynağını oluşturan 1 Numaralı Karaman Ahkâm defteridir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri (s. 1-121) esas alınarak 1742-43 yıllarında Orta Anadolu'da Osmanlı egemenliği altında yaşayan gayrimüslim tebaanın devlete başvurarak ağırlıklı olarak hangi konularda şikâyet ya da talepte bulunduğunu buna mukabil devletin ne gibi çözümler getirmeye çalıştığını tespit etmektir.

ABSTRACT

One of the most important reasons why the Ottoman Empire managed to survive for more than six centuries by spreading over a very wide area despite the fact that it harbours various communities and religions is the importance it attaches to the concept of "justice". The concept of just administration based on classical Islamic thought has found application in the principle of circle of justice. In its simplest form, this principle, which is expressed as "there is no ruler without an army, there is no army without wealth, there is no wealth without subjects, and there is no subjects without justice", is based on the principle of governing the swordsmen, penmen, farmers and art/trade classes of Ottoman society with justice. One of the most important means for the state to establish justice is the complaint mechanism it established and the right of complaint it granted to all subjects living under its sovereignty, regardless of Muslim or non-Muslim. At this point, the institution of Divan-ı Hümâyûn, one of the main administrative organs of the Ottoman Empire, played an important role. Because all Ottoman subjects applied to this institution and submitted their demands or complaints, and the issues discussed and the decisions taken were recorded in certain ledgers. The main source of this study, the Karaman Ahkam Book No. 1, is one of them. In this context, the aim of this study is to determine on the basis of the Karaman Ahkam Book No. 1 (pp. 1-121), which non-Muslim subjects living under Ottoman sovereignty in Central Anatolia in 1742-43 applied to the state and made complaints or requests mainly on which issues, and what kind of solutions the state tried to bring in response.

Atıf/Citation: Kaymaz, B. (2023), "Orta Anadolu Zimmilerinin Şikâyet Hakkı Kullanımı (1742-1743)", *Külliyyat*, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 21(Aralık), 193-231.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Bahar KAYMAZ, baharkaymaz.68@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı Devleti gibi çok çeşitli toplulukları ve dinleri bünyesinde barındıran bir devletin altı asırdan fazla ayakta kalmayı başarımındaki en önemli sebeplerden biri "adalet" kavramına verdiği önemdir. Devletin, adaleti temel olarak oluşturduğu yönetim anlayışında uygulanan "dâire-i adliye" prensibi belirleyici rol oynamıştır. Devlet "dâire-i adliye" prensibi ile adaleti, yönetimin en temel parçalarından biri haline getirerek padişahın kişiliği ile bu kavramı özdeşleştirmiş, bir padişah ne derece âdil olursa ülkesi o derece refah, tebaası o derece hoşnut dolayısıyla devleti de o derece uzun soluklu olur düsturunu ilke edinmiştir. Osmanlı Devleti bu yönetim anlayışını sergilerken Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeyerek tüm tebaasına eşit davranmış ve herkese şikâyet hakkı tanımıştır. Osmanlı tebaası kendi arasındaki herhangi bir anlaşmazlıktan kaynaklı olarak haksızlığa uğradığını düşündüğü durumlarda veya padişahın taşradaki temsilcileri olan yerel yöneticilerin reayaya yahut diğer devlet görevlilerine karşı yaptıkları haksızlıklarda şikâyet hakkını kullanmıştır. Bu hakkın kullanımı ise bir şikâyet mekanizmasının oluşmasını sağlamış böylece merkezle taşra arasında iletişim kurulmuş, insanların şikâyet ve taleplerine kulak verilerek adaletle hareket edilmiş dolayısıyla da devletin otoritesi sağlanmıştır.

Müslim-gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası bu mekanizmayı kullanırken doğrudan Padişaha ya da Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurabilmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetler veya talepler ise çeşitli defterlere kaydedilmiştir. Çalışmanın kaynağı olan 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri de bu defterlerden bir tanesidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri (s. 1-121) esas alınarak 1742-1743 yıllarında Orta Anadolu'da Osmanlı egemenliğinde yaşayan gayrimüslim nüfusun devlete hangi konularda şikâyet ya da talepte bulduklarını ve devletin bu şikâyet veya taleplere ne gibi çözümler getirmeye çalıştığını tespit etmektir.

Çalışmada ilk olarak Osmanlı devlet ve toplum anlayışında "adalet" kavramının taşıdığı önem ele alınacak ve adaleti tesis etmenin araçlarından biri olarak kurulan şikâyet mekanizması kapsamında oluşturulan 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri tanıtılacaktır. Akabinde ise gayrimüslim tebaanın Osmanlı adaleti önceliğinde şikâyet hakkı kullanımı defterdeki örnek hükümler esas alınarak incelenecek, şikâyet veya taleplerin hangi konularda yoğunlaştığı hususu ortaya konacaktır.

1. Orta Anadolu Zimmilerinin Şikâyet Hakkı Kullanımı (1742-1743)

1.1. Osmanlı Devleti İçin "Adalet"

Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyada altı asırdan fazla hüküm sürmesi ve çeşitli dinlere ve etnik yapılar mensup toplulukları barış ortamı içerisinde bir arada tutabilmesinde kendisine has sergilediği yönetim anlayışı ve bu yönetim mekanizmasını ayakta tutan bazı temel ilkeleri vardır. Devletin ve saltanatın gereklilik ve mahiyeti, nizâm-ı âlem, adalet, erkân-ı erbaa, kanun-ı kadim, emanetleri ehline vermek ve reâya (Öz, 2009: 165-178) bu temel ilkelerden bazılarıdır. Devlet bu ilkeleri uygularken kendisinden önce yaşamış veya çağdaşı olan devletlerin uygulamalarından etkilenmiş var olan uygulamaları kendi bünyesine uyarlayarak yeniden kullanmış ve böylelikle

kendisine has bir yönetim anlayışı geliştirmiştir. Bu bağlamda özellikle ilk dönemlerde, Osmanlı idari teşkilatı ve dolayısıyla merkez teşkilatı, İslamiyet'ten önceki Türk devletleriyle İslamiyet'in kabulünden sonra kurulan Müslüman Türk devletlerinin başarılı bir sentezi halini almıştır (Cin&Akyılmaz, 2000: 169). İlerleyen dönemlerde İslam dininin evrensel ilkeleri temel olmak üzere, bir yandan eski Hint-İran gelenekleri, öte yandan kadim Yunan siyasî felsefesi ve Bizans pratikleri de değişen oranlarda devlet sistemine eklenmiştir (Öz, 2009: 163). Son önemli katkı ise Orta Asya Türk- Moğol devlet anlayışı ve uygulamalarından gelmiştir.¹

Osmanlı Devleti için büyük önemi haiz ve temel ilkelerden olan “adalet” kavramını kökünü eski İran imparatorluklarına kadar götürebildiğimiz Orta-Doğu devlet sistemine dayandırabiliriz. Burada hükümdarın, kanun ve nizamlar üstünde olan mutlak otoritesi, bir haksızlığı bertaraf etmek için en son tedbir olarak ortaya çıkar. Zira Orta-Doğu devletlerinde eskiden beri mutlak otorite ile adalet arasında bağlılık temel bir prensiptir. Devlet, hükümdarın kuvvet ve kudreti ile özdeşleşmiş olup devletin gayesi bu kuvveti arttırmaktan ibarettir. Ancak halkın huzursuzluğu, hoşnutsuzluğu ve fakirliği bu gayeyi tehlikeye düşüren bir unsurdur. Bu devlet anlayışına göre bu durumdan kaçınmak ancak Padişahın “âdil” olmasıyla yani halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmakla mümkündür (İnalçık, 1965: 49). 1069 yılında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan “Kutadgu Bilig'de” de bu anlayışa yer verilmiştir. Buna göre: “İl tutmak için erat ve ordu gerek. Eratı tutmak için de mal davar gerek. Bu malı elde etmenin gereği halkın zengin olmasıdır. Halkın zenginliği için doğru yasalar konulmalıdır (Hacib, 2010: 168).” Bu yönetim anlayışını dini İslamiyet² olan Osmanlı Devleti, kendi bünyesine eklemeyerek “daire-i adliye” prensibi şeklinde uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nin temel yönetim anlayışlarından biri olan bu prensip, Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'sinde şu şekilde geçer: “*Adldır mûcib-i salah-ı cihan; cihan bir bağıdır divarı devlet; devletin nazımı şeriattır; şeriata hâris olamaz illâ melik; melik zapt eyleyemez illâ leşker; leşkeri cem' edemez illâ mal; malı cem' eyleyen reâyâdır; reâyâyı kul eder padişah-ı âleme adl.*” (Kınalızâde, 1248: 49) Bu formülü kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür: “Adâlet cihânın salâhının teminâtıdır; cihan, duvarı devlet olan bir bahçe gibidir; devletin işlerini tanzim eden Şerîat (kanûn)tır; Şerîatı mülkten (hükümdârlık) başka bir şey koruyamaz; ancak mülkün hâkimi olan hükümdâr bunu asker olmadan başaramaz; asker ise ancak mal (para) ile sağlanır; malı (parayı) kazanan reâyâdır; raiyyeti âlemin pâdişâhına kul eden, ona bağlı kılan ise sâdece ve sâdece adâlettir (Arı&Aslantaş, 2015: 122).” Bu anlayışa göre: Adalette ihmâl olur ve halka âdil davranılmazsa üretim azalacak, hazine gelirleri düşecek, ordu zayıflayacak ve devlet zaafa düşecektir (Öz, 2010: 118). Tursun Bey de Tarih-i Ebu'l feth isimli eserinde idarecinin dört esas faziletini sırayla hikmet, şecaat, iffet ve adalet olarak zikretmiştir. Muhtelif toplulukların tümü “ferdî ve içtimaî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem” (Çağrı, 1988: 341) olarak tanımlanan adaletle muhtaçtır. Öyle ki adalet, kanuna aykırı işler yapan insanlar arasında bile gerekli ve birliği beraberliği sağlayan bir unsurdur. Örnek olarak hırsızların, yol kesenlerin, bir ortak değeri paylaşanların ve daha başkalarının arasında bir seçkin şahıs bulunup “*Her hak*

¹ Bakınız; Lewis, Bernard (1960). “İslam Devlet Müessesesi ve Telakkileri Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2: 209-230.

² Kur'an-ı Kerim'de âdaletle ilgili birçok âyet bulunmakla birlikte yöneticilerin âdaletli olmaları hususundaki âyetlerden bir tanesi Nisâ sûresi, 58. âyettir: “Şüphesiz Allah size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adâletle hükmetmenizi emrediyor. Böylece Allah size ne güzel öğüt veriyor! Doğrusu Allah her şeyi hakkıyla işiten, kemâliyle görendir.”

sahibine hakkını ver” buyruğuna uygun davranmadıkça işleri bir gün düzgün gitmez, belki bir araya gelme sebepleri dağılmaya dönüşür (Tursun Bey, 2020: 32-33). Burada asıl olan her hak sahibine hakkını vererek insanlar arasında adaleti sağlamaktır. Koçi Bey’in “İnkâr ile dünya ayakta durur fakat zulüm ile durmaz” (Koçi Bey, 2018: 79) sözü adaletin önemini vurgulayan başka bir örnektir. Cümleden hareketle çıkarılacak sonuç adaletli olduğu takdirde kâfir bir devletin bile varlığını sürdürebilecekken, adaletli olmayan bir devletin Müslüman dahi olsa varlığını devam ettiremeyeceğidir. Kınalı-zâde’ye göre ise bir ülkede adâletin eksiksiz uygulandığından emin olabilmek için öncelikle padişahın gizlenmemiş olması, ihtiyaç sahiplerinin ve haksızlığa uğrayanların durumlarını arz edecek bir merci bulamamaktan dolayı sıkıntıya düşerek şikâyet eder hale gelmemeleri lazımdır. Yani padişah meydanda olmalı, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamalı, haksızlığa uğrayanları koruyup kollamalı ve mağduriyetlerini gidermelidir (Arı&Aslantaş, 2015: 129). Bu noktada Osmanlı yönetim mekanizmasının en temel yapı taşlarından biri olan Dîvân-ı Hümâyûn (Mumcu, 1994: 430) müessesesi çok önemli bir rol oynamıştır. Çünkü yasama, yürütme ve yargı işlerinde padişahтан sonra en yetkili organ olan bu müesseseye dinine, milliyetine, cinsiyetine ve sahip olduğu konuma bakılmaksızın herkes başvurabilmiştir (Halaçoğlu, 2014: 11). Dîvân-ı Hümâyûn’a yapılan başvurular, Padişah daima orada hazır bulunduğu inancı ile doğrudan doğruya Padişaha yapılmış başvurular sayılmıştır. Bununla birlikte halkın şikâyetlerini araya bir aracı koymadan doğrudan Padişaha ilettiği durumlar da olmuştur (İnalçık, 1988: 33).

Bu şikâyet mekanizmasıyla devlet, tebaaya kendisine ulaşma anlamında bir özgürlük tanımıştır. Tebaa ise yaşadığı her sıkıntıda devlete başvurmaktan çekinmemiştir. Nitekim bunun en çarpıcı örneğini Nisan 1531 yılı ortalarında Kudüs’ün güneyindeki Beyt Cala köyünde yaşanan bir olay gözler önüne sermektedir. Söz konusu olayda tapu tahrir defterine geçirmek üzere, üzüm bağlarının sayısını öğrenmekle görevli Osmanlı tahrir memurunun sorularına bir grup köylü ciddi yanıtlar vermemiş, padişahın otoritesini ve memurun kayıtlarını alaya alarak, “yazıyorsun ama (kitâbatukum) sanki eşek osuruğu” demişlerdir. Çok yabancı olmadığı bu işlem bile köylülerin hasmane tavrıyla karşılaşmıştır. Bu köylüler padişahın gönderdiği bir memuru alaya alabilirken padişahın gönderdiği görevlilerin yaptığı kötülöklere bir son vermesi için yine padişaha başvurabilmiştir. İstanbul’a dilekçe yazma konusunda hiç de çekingen davranmamışlardır (Singer, 1996: 50). 1531 yılına tarihlenen bu örnek her ne kadar Orta Anadolu’daki bir yerde yaşanmasa ve kaynağımızdaki hükümler ile arasında yaklaşık iki yüzyılı aşkın bir zaman farkı olsa da Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki coğrafyalarda tebaasına tanıdığı şikâyet hakkını, tebaasının ise sahip olduğu özgüveni göstermesi açısından oldukça önemlidir.

2. Karaman Ahkâm Defteri

Dîvân-ı Hümâyûn’da görüşülen konuların çeşitli defterlere kaydedilmesiyle oluşturulan defterlerden ilki Mühimme defterleridir. Bu tabir XVII. yüzyılda genelleşmiş olmakla birlikte daha önce dîvân kayıtlarının yer aldığı defterlere mîrî ahkâm defterleri veya ahkâm-ı mîrî denmekteydi (Kütükoğlu, 2006: 520). Zamanla devletin

yaşadığı gelişim ve değişime binaen yeni defterler tutulmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyılda şikâyetlerin artması nispetinde Dîvân-ı Hümâyûn'daki iş yükü de artmıştır. Bu iş yükünü hafifletmek halkın şikâyetlerini çözmek amacıyla 1742 yılında Reisülküttap Ragıp Efendi mahalli sistemin getirilmesine öncülük etmiş (Günay, 2013: 16) ve 1839 yılına kadar gelen ahkâm defterleri tutulmuştur. Nitekim çalışmanın ana kaynağı konumundaki 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri (s. 1-121) de bu defterlerden bir tanesidir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (A. DVNS. AHK. KR. D) kodu ile kayıtlı olan defter, 48x18 cm ebadında olup toplam 296 sayfadan oluşmaktadır. Çalışmanın sınırlarını oluşturan 1-121 sayfaları arasında ise toplam 536 hüküm bulunmaktadır.

Doğrudan halkın şikâyetlerine çözüm getirmek amacıyla tutulan ahkâm defterleri, hangi bölge ile ilgili tutulduysa o bölgenin sınırları dâhilinde bulunan sancak, kaza, nahiye ve köylerin idari, iktisadi ve sosyal yapısını bir bütün olarak yansıtır. Ayrıca bu defterler Osmanlı Devleti'nin bir hukuk devleti olma özelliğini gözler önüne sermesi açısından da son derece önemlidir. Zira defter Osmanlı Devleti'nin Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin bütün tebaasına gösterdiği adaletli yönetimi, gayrimüslimlerin kendi aralarında veya Müslümanlar ile ne gibi problemler yaşadıklarını ve çözüm taleplerini gözler önüne sermektedir. Bu noktada defterdeki örnek hükümler önceliğinde gayrimüslimlerin hak arayışlarına yer vermeden önce Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaaya bakışına kısaca değinilecektir.

3. Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimler

3.1. Millet Sistemi

Millet sistemi, bir bölgenin dârülsîlâma katılmasından sonra buradaki ehl-i zimmenin bir ahitname, hukuk ve himaye bahşedici bir ahitle İslam devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât, bir hukukî varlıktır. Millet sisteminde her dinî zümre kendi bölümünde yaşar; mensuplarının refahı, yükselmesi, cezalandırılması da bu içtimaî sistem içindedir. Millet sözü gerçekte dinî bir aidiyeti ifade eder ve fert, doğduğu millet kompartımanının içinde o cemaatin ruhanî otoritesine bağlıdır ayrıca (Ortaylı, 2020: 66-70) her cemaat idarî, adlî ve malî özgürlüğe sahiptir.

Sistemin lehinde ve aleyhinde olan farklı görüşler ve bunların derinlemesine incelenmesi farklı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte burada öncelikli olarak kısaca da olsa Millet kelimesinin anlamına değinmek gerekir. Çünkü Millet kelimesi bugünkü anlamından tamamen farklı bir anlamda kullanılmıştır. İslâmî literatürde din ile eş anlamlı olması yanında belli bir dinin mensuplarını ifade eden millet kelimesi, Osmanlı Devleti'nde de klasik dönemden itibaren dinî zümreleri ifade etmek için kullanılmıştır. Nitekim XVI-XVIII. yüzyıllarda belgelerde “papanın milleti, millet-i Ermeniyân, milel-i selâse” tabirleri geçer ki burada dinî bir topluluk için kullanılan millet sözü, sadece Osmanlı Devleti içindeki topluluklar için değil dârülharp sayılan toplumlar için de kullanılmıştır (İnalçık, 2005: 66-70).

Literatürde gayrimüslimlerin Osmanlı egemenliği altında sahip oldukları yapılanmadan dolayı âdeta devlet içinde devlet statüsü kazandıkları (Kenanoğlu, 2004: 34) yönünde yaygın iddialar bulunmaktadır. Fakat bu iddiaları destekleyecek yeterli delil ortaya konulamamış olup konuyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak M. Macit Kenanoğlu (2004: 27-30), öncelikle “Osmanlı Devleti'nde Kanunların Genelliği” ve “Gayrimüslim

Cemaatlerin Otonom İdaresi” gibi hususların göz önünde bulundurulması gerektiği üzerinde durmuştur. Burada Osmanlı Devleti’nde kanunların *genellik* özelliği ve merkezi bir idareye sahip olan, bu niteliğini korumada büyük hassasiyet gösteren Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi içerisinde *otonom* bir idareye ne dereceye kadar müsaade edeceği gibi önemli hususlar karşımıza çıkmaktadır.

İslam hukukunda hukukun uygulanacağı şahıslar bakımından genel prensip *mülkiyettir*. Bir diğer ifadeyle *darü’l-İslâm* dediğimiz İslam ülkesinde yaşayan herkese dinleri ne olursa olsun İslam hukuku uygulanır. Bu bakımdan İslam devletinin hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslimler, Müslümanların tabi olduğu hükümlere tabidir (Aydın, 2017: 58). Burada gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında hangi statüde buldukları sorusu ortaya çıkar ki bu soruyu şu şekilde cevaplamak mümkündür. Bir ülke İslam devleti hâkimiyetine geçtiği zaman burada bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesini terk edip diledikleri bir yere giderler ya da İslam devletiyle bir antlaşma yaparak bu antlaşmadaki esaslar dâhilinde eski yurtlarında yaşamaya devam ederler. İslam devletiyle gayrimüslimler arasında yapılan bu antlaşmaya zimmet antlaşması, buna taraf olan gayrimüslimlere de zimmi denir. Bu antlaşmayla zimmiler esas itibarıyla İslam hukukunun hükümlerine uymayı ve askerlik yapmama karşılığında bununla yükümlü olabilecek kimseler tarafından ödenmek üzere cizye denilen bir baş vergisi vermeyi taahhüt ederler. Buna mukabil İslam devleti de zimmilere can ve mal güvenliğini taahhüt etmekte, kendi dinleri üzere yaşamalarına izin vermektedir (Aydın, 2017: 141). İzahıktan da anlaşılacağı üzere gayrimüslimlerin hukuki durumu, tesis edilen bu zimmet kurumu çerçevesinde belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimler; zimmiler ve müste’menler³ olarak iki ana guruba ayrılmıştır. İşte bu guruplar da İslam hukukuyla yönetilen Osmanlı Devleti’nde doğal olarak İslam hukuk kurallarına tâbi olmuşlardır. Nitekim diğer İslam ve Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de hukuk esas itibarıyla İslam hukukundan oluşmaktadır. Fakat süreç içerisinde Osmanlılar zamanın gerektirdiği düzenlemeleri ve ilaveleri yapmaktan geri durmamışlardır ve padişahların münferit ferman ve kanunlarıyla yapılan bu düzenlemeler zamanla örfî hukuk adını almıştır. Osmanlı hukuku da şer’î hukuk ile bu hukukun yanında zaman içerisinde oluşan örfî hukuktan ibaret (Aydın, 2017: 16) bir şekilde bürünmüştür.

İslam’ın gayrimüslimlere tanıdığı inanç özgürlüğünün bir gereği olarak aile, şahıs, miras ve borçlar hukuku gibi dinî inançla yakından ilgili konularda kendilerine adlî ve hukukî muhtariyet tanınmıştır (Özel, 1996: 418-427). Gayrimüslimlere tanınan bu muhtariyetin sınırlarının da başlangıçta daha geniş tutulduğu, zaman içinde daraldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin bazı ceza davalarında Yahudilere kendi hukuklarını uygulamasının örneklerine rastlanmaktadır. Daha sonra İslam hukukçuları devletin hâkimiyet hakkı ve kamu düzeniyle yakından ilgili olduğunu göz önüne alarak ceza hukuku sahasında adlî ve hukukî muhtariyet fikrinden uzaklaşmışlar ve zimmilerin daha çok medeni hukuk diyebileceğimiz sahada böyle bir özerkliğe sahip oldukları görüşüne varmışlardır. Bu alan bilahare daha da daralarak ahval-i şahsiyeyle (Doğum, ölüm, ehliyet, velâyet, vesâyet, evlenme, boşanma, nesep ve mirasla ilgili haller kişinin şahsî ahvalini meydana getirmektedir) sınırlı hale

³ Müstemen: “kendisine eman verilen kimse” mânasına gelen müste’men (veya “eman isteyen kimse” anlamındaki müste’min), terim olarak İslâm ülkesine (dârü’lislâm) eman alıp giren yabancı gayri müslimi (harbî) ifade eder. Bakınız: Özel, Ahmet (2006). “Müstemen”. *DİA*. C. 32. S. 140-143; Aydın, M. Âkif (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta. s. 150.

getirilmiştir. Burada ahval-i şahsiye alanı içerisine giren konularda ruhani liderlerin sahip olduğu yetki sadece kendi dini kurallarıyla ilgili ihtilafli konularda bir disiplin cezası niteliğinde olup kamu düzenini ilgilendiren hukuki konularda cezalandırma yetkisi tamamen Osmanlı mahkemelerindedir. Örneğin, 14 Şubat 1755 tarihli bir ferman suretinde yeni atanan bir metropolitin ceza hukukuna ait yetkileri belirtilmiştir. Buna göre kendi bölgesinde olan piskopos, papaz ve diğer din adamlarının “âyinlerine muhâlif” suçları olursa yine “âyinleri üzere” ne şekilde cezalandırılmak gerekirse o şekilde cezalandırılmaları bildirilmiş ve bu sırada görevli olmayan kimselerin karışması kesinlikle yasaklanmıştır. Fermanla “şer’-i şerîf” ile ilgili bir sorun ortaya çıktığı zaman, bunun Divân-ı Hümayûn’da sadrazam ve kadiaskerler huzurunda görüleceği açıkça ve kesinlikle belirtilmiştir. Hatta bu konuların yargı yetkisi yerel kadınlara bile verilmemiştir (Ercan, 2001: 197). Bu sebeplerden dolayı gayrimüslimler davalarını kendi mahkemelerinden ziyade Osmanlı mahkemelerine götürmüşlerdir. Gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemelerini tercih etmelerinin bir diğer sebebi olarak bu mahkemeleri kullanmanın onlara sağladığı büyük güvence ve aslında kendi sert dini kurallarından kaçmak için onlar tarafından bir araç olarak görülmesini de ekleyebiliriz. Bu bağlamda 1 numaralı Karaman Ahkâm Defteri incelendiğinde gayrimüslimlerin; mirastan, alacak-verecek, eşkıyalık-gasp, vergi, yöneticilerle ilgili şikâyetlere kadar birçok konu ile ilgili kendi aralarında veyahut Müslümanlar ile yaşadıkları her türlü problemde şikâyet eden veya şikâyet edilen taraf olarak hükümlere konu oldukları görülmüştür.

4. Karaman Ahkâm Defterinde Gayrimüslimler ile İlgili Hükümler

XVIII. yüzyılda Konya, Akşehir, Beyşehir, Niğde, Kayseri, Kırşehir ve Aksaray olmak üzere yedi sancaktan oluşan (Bilge, 2011: 50-66) Karaman Eyaleti’nin gayrimüslim nüfusu hakkında kesin bir rakam verilememektedir. Nitekim Osmanlı Devleti’nde bildiğimiz anlamda modern nüfus sayımı 1830 yılına kadar yapılamamıştır. Bu zamana kadarki nüfus sayımı ise ancak yürütülen tahrir sistemiyle sağlanabilmiştir. Buradaki amaç ise vergi vermekle yükümlü olan kişileri belirlemek olduğundan bir evde yaşayan gerçek nüfusu tespit etmek oldukça güçtür. En erken XIV. yüzyılda yapılan tahrir geleneğinden XVII. yüzyılın ilk yarısından sonraki süreçte vazgeçilmiş, XVII. ve XVIII. yüzyıllar genelinde ise cizye ve avarız sayımları yapılmıştır. Bilinen modern anlamda hiçbir ayırım ve imtiyaz gözetmeksizin genel nüfusun sayımı ise ilk kez 1830 yılında gerçekleşmiştir.⁴ Dolayısıyla defterin tutulduğu dönem olan 18. yüzyılda Orta Anadolu’daki gayrimüslim nüfusa dair elimizde mevcut veri bulunmamaktadır ancak bu tarihten önce ya da sonraki verilere dayanarak bir tahminde bulunabiliriz. Örneğin Aksaray’da 1500, 1518 ve 1584 yıllarında yapılan tahrirlerde görüldüğü üzere gayrimüslim nüfusun yüzyıl boyunca yaşadığı köy sayısı %1’i bile bulmamış, ilk tahrir ile kıyaslandığında Müslüman nüfusun artış oranı fazla olmakla birlikte gayrimüslim nüfusun en fazla olduğu 1584 yılında bile oranları %7,54’ü geçmemiştir. (Yörük, 2005: 86-87) 1830’daki modern nüfus sayımında Aksaray Sancağında sakin nüfusun %9,99’u gayrimüslim Rum ve Ermenilerden oluşurken 1836’daki sayımda Aksaray Sancağında sakin Hristiyan nüfus, Aksaray’ın toplam nüfusunun ancak %8,80’ini oluşturmuştur (İbar, 2019: 83). Bu veriler Aksaray özelinde bakıldığında 1500’lerde ve 1800’lerde

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: İbar, Adem (2019). *BOA. NFS.d. 3556’ya Göre Orta Anadolu’da Gayrimüslim Nüfus (1830)*. Yüksek Lisans Tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi.

yapılan sayımda gayrimüslim nüfusun %10'u geçmediğini göstermektedir. Buradan hareketle 18. yüzyılda Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun çok büyük bir yekûnu tutmadığı gibi bir tahminde bulunabiliriz.

Karaman Ahkâm Defterinin 1-121 sayfaları arasındaki 536 hükmün 47 tanesi gayrimüslimlerin şikâyetleri veya Müslimlerin gayrimüslimlerle ilgili olan şikâyetleri hakkındadır. Gayrimüslim nüfusun az olmasıyla da ilgili olarak gayrimüslimlerle ilgili şikâyetlerin sayısının çok fazla olmadığı görülmektedir. İçeriğini miras, eşkıyalık-gasp, alacak-verecek, vergi ve yöneticilerle ilgili şikâyetler gibi konuların oluşturduğu şikâyet hükümlerinin ise 15 tanesi zimmilerin kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklar ile ilgilidir. Burada gayrimüslimler ile ilgili şikâyet hükümlerinin sayıca çokluğundan ziyade defterdeki 47 hükmün 15 tanesinin gayrimüslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ile ilgili olması, bunu Osmanlı mahkemelerinde çözmek istemeleri hususu ön plana çıkmaktadır. Bu durum gayrimüslimlerin kendi davaları için daha ziyade Osmanlı mahkemelerini tercih ettiklerini veya tercih etmek zorunda kaldıklarını göstermesi açısından önemlidir.

4.1. Gayrimüslimlerin Taraf Oldukları Anlaşmazlık Konuları ve Örnek Hükümler

4.1.1 Miras Paylaşımı

İslam dininin aile, şahıs, miras, borçlar hukuku gibi konularda gayrimüslimlere inanç özgürlüğünün bir gereği olarak hukuki bir özerklik tanıdığı bilinmektedir. Bu konuda yetki ruhanî liderlere ait olmakla birlikte gayrimüslimler istedikleri durumlarda Osmanlı mahkemelerine de başvurabilmişlerdir. Aslında bu da sıkça rastlanılan bir durumdur. Nitekim Y. Ercan (2001: 211) patrikhane ve hahamhanelerin mirasla ilgili sorunları çözmelerine rağmen gayrimüslimlerin miras konusunda kassamlara çokça başvurduklarını belirtmiş ve bununla ilgili Tereke defterlerinde, Şer'iyeye sicillerinde, Mühimme defterlerinde pek çok örneğin bulunduğunu zikretmiştir.

Bu bağlamda gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemelerinde çözmek istedikleri miras davalarına verilecek örneklerden ilki Kayserili Mihail'in şikâyeti ile ilgilidir. Söz konusu hükme göre; "Kayseri kazası Darsiyak köyü sakinlerinden Mihail'in babası ve annesinin ölmesi üzerine geride kalan miras Mihail ile kız kardeşleri Karim ve Abranya'ya intikal etmiştir. Fakat kız kardeşlerden Abranya'nın bir müddet sonra sorun çıkardığı görülmektedir. Abranya kendisine isabet eden hissenin karşılığı olarak 60 kuruşa anlaşmasına ve bu bedeli tamamen teslim almasına rağmen tekrar ortaya çıkarak daha fazla mal elde etmek arzusuyla eşi Nikola'yı kendisine vekil edip Mihail'i rencide etmeye teşebbüs etmiştir. Bunun üzerine Mihail mağdur olduğunu düşünerek hakkını aramak ve sorunu çözüme kavuşturmak için şikâyette bulunmuş, akabinde Dîvân-ı Hümâyûn Aralık 1742 tarihinde Kayseri Mollasına gönderdiği bir emirle hususun mahallin kadısı huzurunda muhakeme yapılarak anlaşmazlığın karara bağlanıp hak sahibine hakkının teslimini emretmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Karaman Ahkâm Defterleri, Nr: 1, s. 67/1)." Söz konusu hükümde mirasın kardeşler arasında paylaşıldığı; fakat kız kardeşin yapılan paylaşıma rıza göstermeyerek anlaşmazlık çıkardığı ve kardeş Mihail'in bu durumu Osmanlı mahkemelerinde çözmek istediği görülmektedir.

Başka bir hükme göre; "Develi kazası Kafiröreni köyü sakinlerinden Agob'un, baba ve annesinden kalan miras Agob ve kız kardeşleri arasında paylaşılmıştır. Buna rağmen kız kardeşler paylaşıma rıza göstermeyerek mirastan

daha fazla pay elde edebilmek adına anlaşmazlık çıkarmışlar ve Agob'tan hak talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Agob mağdur olan taraf olarak şikâyetinde bulunmuş, Dîvân-ı Hümâyûn ise Ocak 1743 tarihinde Karaman Valisi ve Develü Kadılarına gönderdiği bir emirle sorunun çözümünü mahalline havale etmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 73/6)."

Bir diğer hükümde Kirkor'un beyanına göre babası sağken babasından satın aldığı mülklerin babasının ölümü üzerine Kirkor'un kardeşleri tarafından paylaşılmak istendiği görülmektedir. İlgili hükme göre; "Kayseri kazası Evkere (Efkere) köyü sakinlerinden Kirkor, babası hayattayken babasından mülk bağ, mülk bahçe ve bir miktar eşya satın almıştır. Fakat Kirkor'un babasının ölümüyle kız kardeşleri, babaları ve Kirkor arasında gerçekleşen bu alım-satım işlemini kabul etmemiş mallar üzerinde hak iddiasında bulunmuşlardır. Akabinde ise eşlerini de vekilleri tayin ederek malları mirasa dâhil edip paylaşmak istemişlerdir. Kirkor mağduriyetini gidermek için şikâyetinde bulunmuş ve neticede Dîvân-ı Hümâyûn Ağustos 1742 tarihinde gönderdiği bir emirle sorunun çözümünü mahalline havale etmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 18/5)."

Bu durum ise diğer iki durumdan tamamen farklıdır; çünkü burada kişinin sağlığında oğlu ile arasında bir alışveriş söz konusu olmuştur ve aslında mirasa konu edilecek bir durum yoktur; fakat kardeşler babaları hayattayken vuku bulan bu alışverişi kabul etmemişler ve malları mirasa dâhil ederek paylaşmak istemişlerdir. Kirkor ise mağdur olan taraf olarak şikâyetinde bulunmuş hakkını aramıştır.

Bu üç hükümde de görüldüğü üzere gayrimüslimler miras davalarında yaşadıkları çeşitli anlaşmazlıklar ile ilgili Osmanlı mahkemelerine başvurabilmiş haklarını arama yoluna gitmişlerdir.

4.1.2 Eşkîyalık-Gasp Hareketleri

Kuruluş aşamasında bir uç beyliği görünümü sergileyen Osmanlı Devleti kısa sürede imparatorluk halini almış, 15. ve 16. yüzyıllarda cihanşümul bir görünüme kavuşmuştur. 16. yüzyılın sonu ile birlikte bir değişim ve dönüşüm dönemine⁵ giren devlet, 18. yüzyıla gelindiğinde yeniliklerden uzak; fakat eski anlayışına da sıkı sıkıya bağlı olmayan bir tutum içerisine girmiştir. İlim adamlarına eskisi gibi itibar gösterilmemiş, askerlik sistemi bozulmuş, tımar sistemi önceki dönemlerdeki önemini kaybetmiş, rüşvet ve yolsuzluklar artmış (Özkaya, 2020: 15-20) ayrıca uzun süren savaşlar ve devletin asker ve vergi toplayamaması gibi sorunlar büyük bir coğrafyaya yayılmış olan devlette çok çeşitli sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sıkıntıların taşraya yansması durumu iyice zorlaştırmış ve taşrada bazı güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Mafatih bu dönemde taşrada oluşan otorite ve güvenlik zafiyetinden kaynaklı olarak insanlar çeşitli eşkîyalık-gasp hareketlerinde bulunmuşlardır. Nitekim gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemelerine başvurmalarının nedenlerinden biri de eşkîyalık-gasp hareketleridir.

⁵ Osmanlıda Değişim ve Dönüşüm için bakınız: Öz, Mehmet (2010). *Kanun-i Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Faroqhi, Suraiya. "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*. Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayınları.
Lewis, Bernard. "Osmanlı İmparatorluğunun İnhitâtı üzerine Bazı Düşünceler". Çev. Salih Tuğ. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 3. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Dergisi Yayınları.

Burada ilk olarak zikredilecek örnek hükümler Akşehir kazası Bermende köyü sakinlerinden Dimitri hakkındadır. Birçok hükümde ismi geçen, şikâyet eden veya şikâyet edilen taraf olan Dimitri, muhtemelen gayrimüslim ahalinin işlerini görmesi için vekil tayin edilmişti; fakat hükümlerden anlaşıldığına göre çok fazla kabul görmemiş ve çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. O da bulunduğu şikâyetlerle Osmanlı mahkemelerinde hakkını arama yoluna giderek sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır. Bu duruma verilecek örnek hükümlerden ilkinde göre; “Dimitri, ahali tarafından işlerini görmesi için vekil tayin edilmiş ve bu doğrultuda görevlerini yerine getirmiştir. Fakat zimmi reayadan bazıları anlaşmazlık çıkararak Dimitri’den para talep etmiş, neticede taraflar 500 kuruşa sulh olmuş ve Dimitri de bu meblağı tamamen ödemiştir. Buna rağmen bazı zimmiler anlaşma esnasında kendilerinin bulunmadıklarını iddia ederek tekrar akçe talebinde bulunmuşlar ve Dimitri’ye çeşitli kötülükler yapmışlardır. Bunun üzerine Dimitri şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Aralık 1742 tarihinde Karaman Valisi ve Akşehir Kadılarına gönderdiği bir emirle sorunun çözümünü mahalline havale etmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 61/3).”

Başka bir hükme göre; “Dimitri, Akşehir kazası Bermende köyü sakinlerinden Yavan Papas, Acı Aslan, Acı Mihail, Papas, Dimitri, Karagöz ve Giregöz adlı kişiler tarafından köylerinin her türlü işini görmesi için vekil seçilmiştir. Bunun karşılığında Dimitri’nin her türlü masrafını kendisine eda edeceklerine söz vermelerine ve ellerinde bununla ilgili hüccet bulunmasına rağmen verdikleri sözden dönerek Dimitri’nin dört bin kuruş olan vekil ücretini ödememişler ve Dimitri’ye haksızlık yapmışlardır. Bunun üzerine Dimitri şikâyette bulunarak hakkını aramış ve neticede Dîvân-ı Hümâyûn Mart 1743 tarihinde Akşehir Kadılarına ve Konya Mütesellimine gönderdiği bir emirle sorunun çözümünü mahalline havale etmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 99/5).”

Burada Dimitri’nin şikâyeti üzerine merkez tarafından mahalline gönderilen ilgili hükmün üzerinden yaklaşık üç ay geçtikten sonra Dimitri’nin tekrar bir şikâyette bulunarak vekil ücretini talep ettiği ve çözümün mahalline havale edildiği görülmektedir. Bu hükümler Dimitri’nin ahalinin işlerini görmesi için vekil tayin edildiği ve karşılığında ücretini alamadığı yönündeki görüşümüze delil teşkil ederken bu durumun da taraflar arasında anlaşmazlık yaşanmasına neden olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Dimitri’nin şikâyetleri ile ilgili hükümlerden bir diğerine göre; “Acizavoğlu Dimitri ve karındaşı Karagöz, Acizavoğlu Anastaş ve Kolukisa isimindeki zimmiler Dimitri’nin evini basmış, eşini darp etmiş ve evinde bulunan çeşitli mallarını yağmalamıştır.” Bunun üzerine Dimitri şikâyette bulunarak suçluların yakalanmasını talep etmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn ise Aralık 1742 tarihinde Karaman Valisi ve Akşehir Kadılarına gönderdiği emirle suçluların yakalanarak Dimitri’nin haklarının tahsil edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 61/1).”

Aynı tarihlerde Dîvân-ı Hümâyûn’dan mahalline gönderilen emirde görüldüğü üzere Dimitri’nin Kardeşi Sava, aynı zimmilerin Dimitri’ye zarar vermek için yaptıkları eşkıyalık hareketleri ile ilgili benzer şikâyette bulunmuştur (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 61/2).

Başka bir hükümde ise Dimitri’nin evini basarak eşkıyalık hareketlerinde bulunan zimmiler değiştirilse de yapılan eşkıyalık hareketleri aynıdır. İlgili hükme göre; “Sarı Peraşoğlu Andon ve beraberindeki zimmiler Dimitri’nin evini basmış, eşini darp ederek çeşitli eziyetlerde bulunduktan sonra Dimitri’nin parasını ve çeşitli eşyalarını da gasp

etmişlerdir. Dimitri ise davasının görülerek gasp edilen eşya ve parasının kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Aralık 1742 tarihinde Karaman Valisi ve Akşehir Kadılarına gönderdiği emirle Dimitri'nin haklarının tahsil edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 63/1)."

Dimitri'ye karşı yapılan eşkıyalık hareketlerinin devamı nispetinde Dimitri de şikâyetlerini sürdürmüştür. Nitekim Aralık 1742 tarihinde Dimitri'nin sorununun çözüm talebine dair Dîvân-ı Hümâyûn'dan mahalline gönderilen başka bir emirde görüldüğü üzere Dimitri başka benzer durumlar yaşamıştır (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 63/4).

Gayrimüslimlerin eşkıyalık hareketleri hem Dimitri'ye hem köy ahalisine karşı o derece ileri gitmiştir ki köy ahalisi toplu bir şekilde şikâyette bulunmuştur. Söz konusu hükme göre; "Akşehir kazası Bermende köyünün zimmi reayası yine aynı köy sakinlerinden evvelden beri fesat ve kötülükle meşhur olan Papazoğlu Arağim, Tüysüz Papaz, Kaltan ve Bayram adlı kişileri şikâyet etmişlerdir. Çünkü bu kişiler eşkıyalık hareketlerinde bulunarak ahaliyi perişan etmişler ve Dimitri'nin de mallarını gasp ederek Dimitri'ye zarar vermişlerdir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Akşehir Kadısı ve Konya Mütessellimine Mart 1743 tarihinde gönderdiği bir emirle sorunun çözüme kavuşturulmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 101/2)."

Başka bir hükme göre "Akşehir kazası Bermende köyü Subaşı olan Osman Ağa köy ahalisinin vergileri ile ilgilenmiş ve zimmetinde köy ahalisinin bir miktar parası kalmıştır. Osman Ağa köy ahalisinin parasını teslim etmediği gibi Dimitri'nin kendisine emaneten verdiği bazı mallar ve bir miktar parayı da çeşitli bahaneler öne sürerek Dimitri'ye teslim etmemiştir. Bunun üzerine Dimitri ve köy ahalisi şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Dîvân-ı Hümâyûn Karaman Valisi ve Akşehir Kadılarına Aralık 1742 tarihinde gönderdiği bir emirle Dimitri ve köy ahalisinin haklarının tamamen tahsil olunmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 63/3)."

Zikredilen hükümlerde görüldüğü üzere Dimitri mağdur olan taraftır ve bulunduğu şikâyetlerle hakkını aramaya çalışmıştır; fakat bu noktada başka bir hüküm dikkati çekmektedir; çünkü Dimitri'nin mağdur olarak hakkını aramasının aksine bir durum söz konusudur. İlgili hükme göre; Dimitri eskiden beri kendi halinde durmayan, kadınlara musallat olan ve kötülük yapan biridir. Akşehir kazası Bermende köyü sakinlerinden Vasenbo isimli kadına da çeşitli kötülüklerde bulunmuş, kadını darp etmiştir. Üstelik çeşitli hilelerle kadının diyetini de ödememiştir. Bunun üzerine Vasenbo oğlunu kendisine vekil ederek hakkının icra olunmasını talep etmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn ise Karaman Valisi ve Akşehir Kadılarına Mart 1743 tarihinde gönderdiği bir emirle icap eden diyetin alınmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 82/1)."

Burada dikkati çeken bir başka husus ise Dimitri'nin karşı şikâyette bulunarak bu iddiaları yalanlamasıdır. Söz konusu hükme göre; "Mercanoğlu Dimitri kendi halinde olup kimseye bir zararı olmamasına rağmen Vasenbo isimli kadın ortaya çıkmış ve bazı kötü kimselere ve yalancı şahitlere dayanarak Dimitri'ye iftara atmıştır. Dimitri de şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Akşehir kadılarına Mart 1743 tarihinde gönderdiği bir emirle sorunun çözümünü mahalline havale etmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 99/4)."

Bu hükümler bize devletin tebaasına tanıdığı şikâyet hakkı sayesinde insanların yaşadıkları problemler karşısında defaatle devlete başvurabildiklerini, haklarını arayabildiklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim

devlet, oluşturduğu bu şikâyet mekanizmasıyla tebaası arasında bir iletişim kanalı kurmuş bu kanalı da her zaman açık tutmuş bu sayede denetimi sağlamış ve adaletin gerçek manada uygulanıp uygulanmadığını tespit edebilmiştir. Bunu yaparken de herhangi bir ön koşul veya bir ara merci koymamıştır. Böylelikle topluma, devlette olan iletişimini kesintisiz bir şekilde devam ettirme olanağı sunulmuştur. Bu kesintisiz iletişimin ise hem devlet hem de tebaa açısından birçok getirisini olmuştur. Bir defa çevreden merkeze doğru bir bilgi akışı sağlanmıştır. Devlet bu sayede çıkardığı kanunların ve devletin temelini teşkil eden *şeriatın* taşrada gerektiği gibi yürütülüp yürütülmediğini denetleme imkânına sahip olabilmiş, Tebaa ise taşrada karşılaştığı kanun dışı uygulamalarla zulme uğradığı durumlarda her zaman doğrudan başvurabileceği açık bir kapıya/merciye sahip olmuştur (Tuğluca, 2016: 49).

Dimitri ile ilgili hükümler bir kenara bırakılırsa zimmilerin buldukları eşkıyalık hareketleriyle birbirlerine karşı zulmettikleri başka durumlara örnekler zikredebilir. Bu örneklerden ilkinde göre; “Kayseri kazası Erkilet köyü sakinlerinden bir zimmi, Nikonar ve beraberindeki bazı zimmilere düzenlediği sahte bir defter ile benim babamın ve dedemin sizin babalarınız ve dedeleriniz zimmetlerinde otuz kırk sene önce alacağı varmış diyerek çeşitli kötülükler yapmıştır. On senedir davaları devam etmekle beraber bu zimmi bulduğu yalancı şahitlerle de kötü tutumunu devam ettirmiştir. Bunun üzerine Nikonar ve beraberindeki zimmiler buldukları şikâyetle haklarını aramışlardır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Eylül 1742 tarihinde Karaman Valisine ve Kayseri Kadısına gönderdiği bir emirle söz konusu zimminin bu kişilere müdahale etmesine ve kötülükte bulunmasına engel olunmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 25/3).”

Bir diğer örneğe göre; “Kayseri kazası Tamarza köyü sakinlerinden Ağya kendi halinde durmayarak daima mal toplama sevdasıyla köy ahalisine eziyet etmektedir. Bu duruma tahammülleri kalmayan yine aynı köyde sakin olan Tamas, Toros, Serkis ve beraberindeki bazı zimmiler güvende olmadıklarını düşünerek şikâyette bulunmuşlardır. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Ekim 1742 tarihinde Kayseri Kadısına gönderdiği bir emirle Ağya'nın çağrılarak ahaliye eziyet etmemesi konusunda tembih edilmesini uyarıları dikkate almayarak aynı davranışlarını sürdürmesi halinde ise sürgün edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 39/5).”

Gayrimüslimlerin doğrudan gasp hareketlerinde buldukları durumlar da görülmüştür. Bu duruma ilk örnek Agob'un parasının Marin ve Haton isimli kadınlar tarafından gasp edilmesi ile ilgili hükümdür. İlgili hükme göre; “Develi kazası Evreki (Everek) köyünden Haçadar isimli zimminin kızları Marim ve Haton adındaki kadınlar kendi hâllerinde durmayarak oğulları ile birlik olmuşlar ve Agob'un, 150 kuruştan fazla akçesini gasp etmişlerdir. Agob'un şikâyette bulunarak hakkını araması üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Karaman Valisi ve Develi Kadılarına Ocak 1743 tarihinde gönderdiği bir emirle Agob'un haklarının tahsil olunmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 75/1).”

Gayrimüslimlerin birbirlerinin mülklerine kondukları veyahut tasallut oldukları durumlar da yaşanmıştır. Bu duruma örnek ise Kiryako'nun şikâyeti ile ilgili hükümdür. Söz konusu hükme göre; “Kayseri kazası Kermur (Germür) köyü sakinlerinden Kiryako'nun menzili üzerinde kimsenin bir alakası yokken ve müdahale gerektirmezken Serkis tarafından yeni bir menzil ihdas edilmiştir. Ve Kiryako'nun menziline zararı olmuştur. Kiryako ise şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Ocak 1743 tarihinde Kayseri

Mollasına gönderdiği bir emirle Kiryako'nun zararının engellenmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 73/2)."

Gayrimüslimlerin birbirlerinin eşlerine musallat olarak eşkıyalık hareketlerinde buldukları durumlar da görülmüştür. Bu duruma örnek ise Bedr'in şikâyeti ile ilgili hükümdür. Söz konusu hükme göre; "Erkilet köyü sakinlerinden Bedr, eşiyile rızası dâhilinde nikâh kıymış ve eşi için bir miktar para da sarf etmiştir. Fakat Bedr evinden uzaktayken eşi, Mihail tarafından zorla alıkonulmuş ve kendisine nikâhlendirilmiştir. Bunun üzerine Bedr şikâyette bulunarak eşinin kurtarılıp kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn Eylül 1742 tarihinde Karaman Valisi, Kayseri Kadısı ve Mollasına ve Konya Naibine gönderdiği emirle Bedr'in eşinin bulunarak kendisine teslim edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 28/1)."

Başka bir hükümde ise kişinin haksız yere suçlanarak diyet ödetilmeye çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu hükme göre; "Kayseri kazası Vanik köyü sakinlerinden Karabet'in hiç kimseye bir zararı olmamasına rağmen Avanis tarafından oğlunu öldürmekle suçlanmış ve diyet ödetilmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine taraflar arasında görülen davada Avanis iddiasının yalan olduğunu kabul etmiş ve davasından vazgeçmiştir. Buna rağmen Avanis sonradan tekrar anlaşmazlık çıkararak diyet talebini sürdürmüştür. Bunun üzerine Karabet şikâyette bulunarak hakkını aramış, Dîvân-ı Hümâyûn ise Kasım 1742 tarihinde Kayseri Mollasına gönderdiği bir emirle Avanis'in davranışlarına engel olunmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 52/3)."

Örnek hükümlerde görüldüğü üzere gayrimüslimler; alacak meselesi, diyet talebi, hanıma musallat olma, mülküne konma, gasp gibi birçok sebepten dolayı birbirlerine karşı eşkıyalık hareketlerinde bulunmuşlardır. Neticede mağdur olan taraf Osmanlı mahkemelerine başvurarak hakkını arama yoluna gitmiştir. Mamafih İslam Devleti gayrimüslimlerin can ve mallarını Müslümanları gibi korumaya önem vermiştir. Bu konuda Peygamber Efendimizin "Her kim bir zimmîye zulmeder veya taşımaktan aciz olduğu bir yükü yüklerse o kimsenin hasmıyım" şeklindeki hadisi, Hz. Ömer'in vefatı esnasındaki tavsiyelerinden birinde "Benden sonra yerime gelecek halifeye, yapılan akitler ve şartnameler mucibince Rasûlullah'ın zimmîlerinin haklarının tam olarak verilmesini, can ve mallarının emniyeti uğrunda icap ederse savaşılmasını takatlarının fevkinde yükler yüklenmemesini tavsiye ederim" (Ebu Yusuf, 1982: 161) şeklindeki önerisi İslam dininin gayrimüslim tebaanın can ve mal güvenliğine verdiği önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim Osmanlı Devleti de aynı hassasiyeti göstermiş, Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin tüm tebaasının can ve mal güvenliğini sağlamaya önem vermiştir.

Bir arada yaşamının bir gereği olarak gayrimüslimler birbirleriyle yaşadıkları problemlerin dışında Müslümanlarla da problemler yaşamışlardır. Buldukları eşkıyalık-gasp hareketleriyle şikâyet eden veya şikâyet edilen taraf olarak hükümlere konu olmuşlardır. Gayrimüslimlerin Müslümanlara karşı eşkıyalık-gasp hareketlerinde bulunarak şikâyet edilen taraf oldukları durumlara ilk örnek Mehmet'in şikâyeti ile ilgili hükümdür. Söz konusu hükme göre; "Bermende köyü sakinlerinden ve eşkıyadan olan İlbeycioğlu Hacı Mihail ve beraberindeki bazı zimmiler çeşitli bahaneler öne sürerek Mehmet'in evini basmış bir miktar erzak ve bazı eşyasını gasp etmişlerdir. Mehmet'in şikâyette bulunarak hakkını araması üzerine Divân-ı Hümâyûn Aralık 1742 tarihinde Karaman Valisi ve Akşehir Kadısına gönderdiği bir emirle gasp olunan erzak ve eşyanın geri alınmasını ve Mehmet'in hakkının teslim edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 63/2)."

Başka bir hükümde ise köy ahalisinin toplu bir şekilde bazı zimmiler hakkında şikâyetçi olduklarını görmekteyiz. Söz konusu hükme göre; “Kayseri kazası Zencidere köyü ehl-i zimmet reayası kendi halinde olup kimseye bir zararları bulunmamaktadır. Fakat Bersator ve beraberindeki bazı zimmiler sürekli bir bahane bularak zimmi reayaya kötülük etmekte hatta para almadıkça cenazelerini bile defnetmemektedirler. Dahası paralarını da gasp etmektedirler. Bunun üzerine Zencidere köyü zimmi reayası güvenliklerinin ve rahatlarının kalmayarak perişan olduklarını bildirmiş ve toplu bir şekilde şikâyette bulunmuşlardır. Dîvân-ı Hümâyûn Aralık 1742 tarihinde Kayseri Kadısına gönderdiği bir emirle Bersator ve beraberindeki bazı zimmilerin kanuna aykırı ve zorla aldıkları paraların tamamen tahsil ve geri bunlara teslim olunmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 60/1).” Ağustos 1742 tarihli Divân-ı Hümâyûn’dan Karaman Valisi ve Bor Kadılarına sorunun çözüm talebine dair gelen bir hükümde de Anduğu kazası Boyahane Mahallesi zimmi reayasının benzer şikâyetlerle toplu bir şekilde haklarını aradıkları görülmektedir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 8/5).

Tam tersi durumlar da yaşanmış Müslimlerin gayrimüslimlere karşı eşkıyalık-gasp hareketlerinde buldukları durumlar da görülmüştür. Bu duruma verilecek ilk örnek Ağya’nın şikâyeti ile ilgili hükümdür. Söz konusu hükme göre; “Kayseri kazası sakinlerinden Ağya’nın kimseye bir borcu ve kefil olma durumu yoktur. Fakat yine aynı köyde sakin Hüseyin, beraberindeki yalancı şahitlerle ölen kardeşi Mustafa’nın, Ağya’dan alacağı olduğunu iddia ederek Ağya’nın bir miktar parasını almış bununla da yetinmeyerek bir miktar da gasp etmiştir. Bunun üzerine Ağya şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Aralık 1742-Ocak 1743 tarihinde Kayseri Mollasına gönderdiği bir emirle davanın görülerek Ağya’nın hakkının tahsil olunmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 63/5).”

Eylül 1742 ve Ekim 1742 tarihlerinde Dîvân-ı Hümâyûn’dan sorunların çözüm talebine dair mahalline gönderilen emirlerde (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 26/1-35/5) Müslümanların çeşitli bahanelerle gayrimüslimlere karşı buldukları eşkıyalık-gasp hareketlerine dair başka örnekler görmek mümkündür.

Burada gayrimüslimlerin şikâyet eden veya şikâyet edilen taraf olarak konu oldukları hükümlerin adedi aynıdır. Yani dinlerinden dolayı bir tarafın başka bir tarafa zulüm ya da eziyet etmediğini göstermesi açısından kanaatimizce bu durum önemlidir. Mamafih gayrimüslimler, Kur’an-ı Kerimde yer alan “Dinde zorlama yoktur” (Bakara Sûresi, 256. Âyet) ayetine istinaden bir genelleme yapmamakla birlikte en azından devlet nezdinde bir baskıya ve zulme maruz kalmamışlardır. Müslim-gayrimüslim fark etmeksizin Osmanlı egemenliği altında yaşayan reaya insan olmanın ve bir arada yaşamanın bir gereği olarak birbirleriyle çeşitli ilişkilerde bulunmuşlar ve bu ilişkiler neticesinde bir takım anlaşmazlıklar yaşamışlar veya hak kaybına uğramışlardır. Fakat neticede oluşan mağduriyetlerini gidermek için Osmanlı mahkemelerinde haklarını aramışlardır.

4.1.3 Alacak-Verecek Meseleleri

Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlık konularından bir diğeri alacak-verecek meselesidir. Defterdeki hükümler incelendiğinde gayrimüslimlerin kurdukları şirket ortaklıklarında, yaptıkları alım-satım işlerinde veya doğrudan alacaklarını tahsil etme konusunda anlaşmazlık yaşadıkları ve şikâyette bulunarak haklarını aradıkları görülmüştür.

Bu konudaki ilk örnek Ahan ve Arson'un şikâyetleri ile ilgili hükümdür. Söz konusu hükme göre; "Kayseri sakinlerinden Ahan ve Arson'un Abraham ile bir şirket ortaklığı bulunmaktadır. Fakat Abraham şirketi dava etmiş ve neticede taraflar şirketle ilgili her şeyi aralarında paylaşmışlar ve dava sonuçlanmıştır. Davanın tekrar görülmesi de yasaklanmıştır. Buna rağmen ortakları olan Abraham anlaşmazlık çıkararak davanın tekrar başka bir yerde görülmesini talep etmiş ve nahoş hareketlerde bulunmuştur. Bunun üzerine Ahan ve Arson şikâyetle bulunarak haklarını aramışlardır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Aralık 1742 tarihinde Kayseri Kadısına gönderdiği bir hükümle davanın mahallinde görüşülerek çözüme kavuşturulmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 64/2)."

Başka bir hükümde zimmilerin aralarında gerçekleştirdikleri satıştan vazgeçerek karşı tarafı mağdur etmesi ile ilgili bir durum görülmektedir. Söz konusu hükme göre; "Niğde sakinlerinden Yorgi tasarrufunda olan menzilin Kalodir'e 200 kuruşa satmış ve paranın tamamını teslim almıştır. Fakat Yorgi pişman oldum diyerek satıştan vazgeçmiş, menzili Kalodir'den geri almak istemiş ve çeşitli kötülüklerde bulunmuştur. Durumun Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal etmesi üzerine Divân-ı Hümâyûn, Kayseri Naibine Aralık 1742-Ocak 1743 tarihinde yazdığı bir emirle Yorgi'ye defalarca tembih edilmesine rağmen ikna olmadığını, aynı tutumunu sürdürmesi halinde tekrar bir davanın başka bir yerde görülmeyerek Divân-ı Hümâyûn'da görülmesi için Asitâne-i Sa'âdete havale olunmasını emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 69/3)."

Bir diğer hükme göre; "Niğde kazası Merkeve köyü sakinlerinden Yovan'ın, Tarahta köyü sakinleri olan bazı zimmilerde 25 kuruş alacağı vardır. Yovan alacağını tahsil etmek için yanlarına gitmiştir ve bir gece misafir olarak kaldığı sırada zimmiler tarafından darp edilmiş, malları ve parası gasp edilmiş dahası hapse atılmıştır. Bunun üzerine Yovan oğlu Lefter'i kendisine vekil ederek hakkını aramıştır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Aralık 1742 tarihinde Niğde Kadısına gönderdiği bir emirle Yovan'ın sorununun çözümünü ve haklarının tahsil edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 57/2)."

Aralık 1742 tarihinde Dîvân-ı Hümâyûn'dan sorunun çözüm talebine dair mahalline gönderilen emirde Akşehir Kazası Bermende köyü gayrimüslim reayası arasında alacak meselesi anlaşmazlığı ile ilgili başka bir örnek görmek mümkündür (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 60/4)."

Bu hükümler bize gayrimüslimlerin kendi aralarında kurdukları ortaklıklarda yaşadıkları problemlerde ya da yaptıkları alım-satım işlerinde duydukları pişmanlıklarda veya alacak meseleleri yüzünden yaşadıkları mağduriyetlerde Osmanlı mahkemelerine başvurarak haklarını aradıklarını göstermektedir. Aslında gayrimüslimlerin bu sorunları kendi aralarında ruhani liderleri önceliğinde çözebilme özgürlükleri bulunurken onların bu sorunlarını Osmanlı mahkemelerine götürmeleri ruhani liderlerin yetkilerinin disiplin cezası niteliğinde olmasından ve gayrimüslimlerin sorunlarına kalıcı çözümler bulmak istemelerinden kaynaklanıyor olsa gerektir. Mamafih sadece Müslümanlar arasındaki değil gayrimüslimler arasındaki akitler, muameleler, vesikalar ve diğer tüm dokümanların kadı kayıtlarında yer alması⁶ bu tercihi göstermesi açısından önemlidir.

⁶ Bakınız: İnalçık, Halil (1982). "Ottoman Archival Materials on Millets". *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. ed. B. Braude&B. Lewis, I, New York: 437-449.

Gayrimüslimler kendi aralarındaki alacak-verecek meseleleri dışında Müslimlerle de bu tür anlaşmazlıklar yaşamışlardır. Bu noktada Müslimlerin, gayrimüslimlerden alacak talebinde buldukları durumlara verilecek örneklerden ilki Mustafa Beşe'nin şikâyeti ile ilgili hükümdür. Söz konusu hükme göre; "İncesu kazasında sakin olan hazinedar Mustafa Beşe'nin, Hamra Keşiş'in zimmetinde cizye malından dört yüz elli buçuk kuruş alacak hakkı vardır. Mustafa Beşe, meblağın bir kısmını tahsil etmiş ve yüz elli kuruşu kalmıştır. Hamra Keşiş bugün yarın diyerek kalan miktarı ödememektedir. Bunun üzerine Mustafa Beşe şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Şubat 1743'te Karaman Valisi ve İncesu Naibine gönderdiği bir emirle Mustafa Beşe'nin hakkının tahsil edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 86/5)."

Bir diğer örneğe göre; "Konya sakinlerinden Ahmet Bey'in Yasef'in zimmetinde 104 kuruş alacak hakkı vardır. Ahmet Bey alacağını talep ettiğinde Yasef ve beraberindeki bazı kişiler tarafından darp edilmiş, parası gasp edilmiş ve dahası hapsedilmiştir. Alacağını tahsil edemeyen Ahmet daha da mağdur olması üzerine şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Ekim 1742 tarihinde Karaman Valisine ve Konya Naibine gönderdiği bir emirle Ahmet'in alacağının tahsil edilmesini ve ayrıca gasp edilen parasının da kendisine teslim edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 36/3)."

Bir başka örneğe göre; "Kayseri Sancağı Tavnusun (Tavlusun) köyü sakinlerinden Ebubekir'in, Papas'ın zimmetinde 250 kuruş alacak hakkı vardır. Ebubekir, Papas'tan alacağını tahsil edememesi üzerine Papas'ın kefilleri olan eşi ve annesinden alacağını talep etmiştir. Hanımlar ise karyeleri voyvodasına güvenerek Ebubekir'in parasını ödememişlerdir. Bunun üzerine Ebubekir şikâyette bulunarak alacağının tahsil edilmesini talep etmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn Kayseri Mollasına ve Mütesellimine Kasım 1742 tarihinde gönderdiği bir emirle Ebubekir'in parasının tamamen tahsil olunarak hakkının teslim edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 47/3)."

Gayrimüslimlerin Müslimlerden alacak talebinde buldukları durumlar da görülmüştür. Bu duruma verilecek ilk örnek Aleksan'ın şikâyeti hakkındaki hükümdür. Söz konusu hükme göre; Aleksan'ın, İzzeddinli cemaati ahalilerinden olan Hacı Bekir Bey ve Şeyh Ahmed Bey ve Delice Bey isimli şahıslarda 4711 kuruş alacak hakkı vardır. Fakat Aleksan alacağını talep ettiğinde çeşitli eziyetlere maruz kalarak alacağını tahsil edememiştir. Aleksan'ın şikâyette bulunarak hakkını araması üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Ağustos 1742 tarihinde Karaman Valisi ve Konya Naibine gönderdiği emirle bir mübaşir tayin edilerek Aleksan'ın alacağının tahsil edilmesini ve hakkının teslim edilmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 13/2)."

Bu hükmün üzerinden iki ay geçtikten sonra Aleksan'ın alacağını tahsil etmek için görevlendirilen mübaşirin borçların muhataplarını aramayıp cemaat ahalilerinden rastgele kişileri hapsedtiğini ve hayvanlarını gasp ettiğini görmekteyiz. Bunun üzerine bu sefer Dîvân-ı Hümâyûn Ekim 1742 tarihinde Karaman Valisi ve Konya Naibine gönderdiği bir emirle cemaat ahalilerinin hayvanlarının teslim edilmesini ve hapsedilerek rencide edilmemelerini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 39/4)."

Kasım 1742, Aralık 1742, Mart 1743 tarihlerinde Divân-ı Hümâyûn'dan mahalline gönderilen emirlerde görüldüğü üzere alacak talebinde bulunan gayrimüslim şahıslar değişse de konu aynıdır. Alacağını tahsil edemeyen ve bir

şekilde sorun yaşayan gayrimüslimler şikâyetle bulunarak haklarını aramışlar, Divân-ı Hümâyûn mahalline gönderdiği emirlerle sorunun çözülmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 47/4, 56/4-56/5, 97/1).”

4.1.4 Vergi ile İlgili Anlaşmazlıklar

Devletin, ammeyi ilgilendiren görev ve hizmetlerde kesintisiz ve eksiksiz devamlılığı sağlamak için tebaasından topladığı nakdi ve aynı bedel (Kazıcı, 2005: 11) anlamına gelen vergi, Osmanlı imparatorluğunda klasik dönemde teklîf/tekâlîf terimi ile ifade edilmiştir. Pratikte bu vergiler tekâlîf-i şer’iyye ve tekâlîf-i örfiyye şeklinde ikiye ayrılrsa da (Kenanoğlu, 2013: 56) devletin reayadan aldığı vergilere üçüncü olarak avârız veya tekâlîf-i divaniye vergisini de ekleyebiliriz. Bu vergilere ek olarak Akdağ, halkın devlete veya devlet hizmetlilerine mecburi olarak takdim ettikleri hediyeleri de vergi mukabilinde değerlendirmiştir (Akdağ, 1999: 407). İnalıcık’a göre ise Osmanlıda temel vergi sistemi tekâlîf-i örfiyye içerisine giren çift resmi, çiftlik vergisi veya çiftthane sistemi ile ifade edilebilir (İnalıcık, 2008: 96).⁷ Bu noktada Osmanlı devletinde Müslim-gayrimüslim reayadan alınan vergi konusu çok geniş kapsamlı bir konu olması hasebiyle Müslim reayadan alınan vergiler bir tarafa bırakılarak gayrimüslim reayanın ödediği vergilere kısaca değinilecektir.

Osmanlı egemenliği altında yaşayan gayrimüslimler çok çeşitli haklara sahiptiler. Örneğin: Gayrimüslimler, Müslümanların asgari bir nisabın (haddin) üstündeki ticaret eşyası, altın, gümüş ve benzeri malların paraya çevrilmiş kıymeti üzerinden %2,5 oranında verdikleri vergiden yani zekâtta muafıydılar. Müslümanlar askeri hizmete mecbur iken gayrimüslimlerin böyle bir mükellefiyeti yoktu. Ayrıca gayrimüslimler aile hukuku gibi özel hukuka ilişkin davaları kendi mahkemelerinde kendi kanunlarına göre yürütebilirdi yani kısmi bir hukuki özerkliğe sahiptiler bununla birlikte din, ibadet ve eğitim alanında da bir özgürlükleri bulunuyordu. Hz. Ebubekir zamanında kabul edilen bir uygulama ile sosyal güvenlikleri de sağlanmıştı. Buna göre bir yer fethedildikten sonra orada yaşayan gayrimüslim halkın hastalık veya sakatlık gibi sebeplerle çalışamaz hale gelenleriyle fakirleri cizye vergisinden muaf tutulmuş ve ayrıca bu kişilere ve bakmakla yükümlü oldukları yakınlarına da Beytülmal ’den yardımda bulunulacağı da kararlaştırılmıştı. Gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi çalışmak, seyahat etmek, ticaret yapmak, diledikleri yerde ikamet etmek, toplantı yapmak, evlenmek, veli olmak, nafaka ve miras gibi hakları bulunmaktaydı.⁸

Mehmet Genç’in ifade ettiği üzere “Osmanlı Devleti gibi bütün kaynaklarını kontrol altında tutarak hepsini bir şekilde vergilendirmeye çalışan bir devlette” (Genç&Özvar, 2021: 32) gayrimüslimlerin sahip oldukları haklar ve özgürlükler elbette ki bazı yükümlülükleri de beraberinde getirmiştir. Bu yükümlülüklerden ilki şüphesiz cizye vergisidir. Sözlük anlamı “kâfi gelmek, karşılığını vermek ve ödemek” (Erkal, 1993: 42-45) olan cizye, terim olarak “İslamî bir vergi olup, İslam devletlerinde zimmet hukuku çerçevesinde gayrimüslim halktan toplanan vergiyi”

⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız İnalıcık, Halil (1959). Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu. Belleten 23 (92): 575-608.

⁸ Bakınız: Eryılmaz, Bilal (1990). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*. İstanbul: Risale. s. 19-20.

(Özel, 2001: 35) ifade etmektedir. Cizye vergisi dışında gayrimüslimler; resm-ispence, haraç vergisi, avarız vergisi ve arızî vergiler adı altında çeşitli vergiler de ödemişlerdir.⁹

Çalışmanın dönemi olan XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti uzun süren ve çoğu zaman bir kazanımı olmayan savaşlar nedeniyle mali bir bunalım yaşarken taşrada oluşan karışıklıklar ve merkezi hükümetin otoritesinin iyice zayıflaması devletin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik koşulları iyice zorlaştırmıştır. Hal böyle olunca bir devletin ayakta kalması için en temel unsurlardan biri olan ekonomiyi düzeltmek/toparlamak adına Osmanlı Devleti bir takım önlemler almıştır. Böyle zamanlarda ise en çok tercih edilen yöntem yeni mali kaynakların oluşturulması amacıyla yeni vergilerin konması veya mevcut vergilerin oranının yükseltilmesidir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda olağanüstü durumlarda alınan âvarız vergileri düzenli vergiler halini almıştır (Tabakoğlu, 2000: 221).

Devletin içinde bulunduğu kötü koşullar yerel yöneticilere taşrada diledikleri gibi davranma fırsatı vermiş, birtakım yolsuzluklarda bulunarak görevlerini kötüye kullanmalarına sebep olmuştur. Vergi konusu da bu yolsuzluklardan bir tanesidir. Yerel yöneticiler görevlerini kötüye kullanarak, haksız vergi talebinde bulunmuşlar insanların mağdur olmasına sebep olmuşlardır. Bu duruma ilk örnek Kiryako'nun şikâyeti ile ilgili hükümdür. Söz konusu hükme göre; "Anderlik (Endürlük) köyü sakinlerinden Kiryako ödemesi gereken resm-i ispence ve sair vergilerini ödemiştir ve kendisine müdahale edilmesini gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Fakat bir sipahi ortaya çıkarak Kiryako'nun atalarının önceden kendi tımarında sakin olduklarını iddia etmiş ve bunun için Kiryako'dan senede üçer dörder kuruş almıştır. Bunun üzerine Kiryako şikâyette bulunarak hakkını aramıştır. Dîvân-ı Hümâyûn Ocak 1743 tarihinde Kayseri Sancağı Mutasarrıfı ve Kadısına gönderdiği bir emirle sipahinin kanuna aykırı olan müdahalesinin engellenmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 79/3)."

Başka bir örnekte kale görevlilerinin haksız vergi talebi görülmektedir. İlgili hükme göre; "Niğde kazası Rumiya Mahallesi sakinlerinden Taallioğlu Nikola ve kardeşleri altmış senden fazla olmak üzere atalarından beri aynı mahallede yerleşiklerdir. Niğde Kalesi görevlilerinin gedik tımarlarında kayıtlı zimmi reaya değillerdir. Fakat kale görevlileri sizden resm-i ispence alırlar diyerek Nikola ve kardeşlerini rencide etmiş dahası paralarını de almıştır. Taraflar mahkemede yüzleştiklerinde ise kale görevlileri iddialarını ispat edememişler ve Nikola ve kardeşlerine bu hususta hüccet verilmiştir. Buna rağmen kale görevlileri haksız iddialarını sürdürerek Nikola ve kardeşlerine kötülük etmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Nikola ve kardeşleri şikâyette bulunarak haklarını aramışlardır. Dîvân-ı Hümâyûn ise Mart 1743 tarihinde Niğde Kadısına gönderdiği emirle kanuna aykırı bir şekilde resm-i ispence talebinde bulunulmamasını ve kötülüklerin engellenmesini emretmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 94/1)."

Mart 1743, Aralık 1742 tarihlerinde Dîvân-ı Hümâyûn'dan sorunun çözümü talebiyle mahalline gönderilen emirlerde insanların üzerlerine düşen vergileri ödemelerine rağmen yerel yöneticiler tarafından tekrar vergi ödemeye zorlanmalarına dair başka örnekler görmek mümkündür (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 99/3-58/6).

⁹ Bakınız: Ercan, Yavuz (1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar". *Belleten* 55 (213). s. 371-392.

Gayrimüslimlerin yerel yöneticilerle yaşadıkları vergi ile ilgili anlaşmazlıklar ve akabinde buldukları şikâyetlerin dışında yerli ahaliyi de vergi konusunda şikâyet ettikleri görülmektedir. Örneğin: “Kayseri kazasına bağlı Darsiyak köyünde zimmi reayanın karyeleri toprağında bazı Müslümanların vergi alınması icap eden emlak ve yerleri vardır. Fakat bunlar üzerlerine düşen vergileri ödemeyerek kendi paylarına düşen vergileri de gayrimüslim reayanın ödemesine dolayısıyla onların perişan olmalarına sebep olmaktadırlar. Gayrimüslim reaya şikâyetle bulunarak Müslümanların da üzerlerine düşen vergiyi ödemelerini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Dîvân-ı Hümâyûn Ağustos 1742 tarihinde Karaman Mollasına gönderdiği emirle herkesin üzerine düşen vergiyi ödemesini ve gayrimüslimlere haksızlık edilmemesini talep etmiştir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 12/2). Kasım 1742 tarihli gelen bir emirde de bu durumun tam tersi olarak gayrimüslimlerin vergi konusunda şikâyet edilen taraf olduğu görülmektedir (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr. 1, s. 48/2).

SONUÇ

Osmanlı Devleti “adalet” prensibi önceliğinde yürüttüğü yönetim politikası neticesinde bir şikâyet mekanizması oluşturmuş ve Osmanlı tebaası Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin bu mekanizmayı özgürlükle kullanabilmiştir. Mamafih incelenen hükümlerde de görüldüğü üzere insan olmanın ve bir arada yaşamının bir gereği olarak Müslim-gayrimüslim bütün tebaa birbirleriyle çeşitli ilişkilerde bulunmuşlar ve zaman zaman çıkan her türlü anlaşmazlıkta tekrar tekrar devlete başvurarak şikâyetle bulunmuşlar ve haklarını aramışlardır.

Çalışmaya kaynaklık eden 1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri’nin 1-121 sayfaları incelendiğinde toplam 536 hükmün 489 tanesinin Müslümanların kendi aralarındaki davalar olduğu ve anlaşmazlık konularını miras, eşkıyalık-gasp, alacak-verecek, vergi, yöneticilerle ilgili şikâyetlerin oluşturduğu görülmektedir. Defterdeki 536 hükmün 47 tanesi ise gayrimüslimlerin şikâyetleri veya Müslimlerin, gayrimüslimlerle ilgili olan şikâyetleri hakkındadır. Burada Müslimlerle ilgili olan aynı durum sayıca daha az hükümde olmakla birlikte gayrimüslimlerle ilgili şikâyet hükümlerinde de görülmektedir. Yani gayrimüslimler de kendi aralarında veyahut Müslümanlar ile benzer konularda anlaşmazlık yaşamışlar ve bunu aynı hukuki özgürlük ile devlet nezdinde çözmeye çalışmışlardır.

Gayrimüslimlerin bir şekilde taraf oldukları 47 adet şikâyet hükmünün ise 15 tanesi kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklar ile ilgilidir. Bu rakamlar bize nüfus miktarıyla da ilgili olmakla birlikte gayrimüslimlerle ilgili şikâyetlerin çok büyük bir yekûnu tutmadığını göstermektedir. Burada gayrimüslimlerin kendi aralarında yahut Müslümanlar ile yaşadıkları her türlü anlaşmazlık konuları ile alakalı Osmanlı mahkemelerine başvurmaları muhakkak ki sadece Osmanlı adaletine duydukları güven ile ilgili değildir. Çünkü gayrimüslimlerin ruhani liderlerinin, ahval-i şahsiye alanı içerisine giren konularda sahip oldukları yetki sadece kendi dini kurallarıyla ilgili ihtilafli konularda bir disiplin cezası niteliğinde ve kamu düzenini ilgilendiren hukuki konularda cezalandırma yetkisi tamamen Osmanlı mahkemelerindedir. Ayrıca gayrimüslimlerin bu mahkemelerde sorunlarına daha hızlı ve kesin çözüm bulabilmesi de onları bu mahkemeleri tercih etmek zorunda bırakmış olabilir. Fakat bu zorunluluk veya tercih etme durumu gayrimüslimlerin haklarını arama ve şikâyetle bulunma özgürlüklerine veya özgüvenlerine bir zarar getirmemiştir. Aksine hükümlerde de görüldüğü üzere örneğin Dimitri ismindeki şahıs

kendisine yapılan haksızlıklar karşısında ve kendisine yöneltilen suçlamalara karşı tekrar tekrar şikâyetle bulunarak Osmanlı mahkemelerine başvurmuş hakkını arama yoluna gitmiştir.

Sonuç olarak defterin tutulduğu dönemde (1742-1743) Orta Anadolu'daki gayrimüslim nüfus tam olarak bilinmediği için şikâyet hükümlerinin azlığı ya da çokluğu hakkında bir genelleme yapmak ve kesin kaniya varmak doğru değildir. Fakat defterdeki örnek hükümler incelendiğinde gayrimüslimlerin kendi aralarında veyahut Müslümanlar ile ne türden problemler yaşadıklarını görebiliriz. Ve tabii ki zimmilerin sosyal ve ekonomik koşulları el verdiği ölçüde Osmanlı mahkemelerine başvurarak bu problemlerini çözme taleplerinin ve bu bağlamda sahip oldukları hak arama özgürlüğünün izini sürebiliriz.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Karaman Ahkâm Defterleri, Nr. 1, s. 1-121. (BOA. A.DVNS.AHK.KR.d. Nr.1, s.1-121)

Araştırma Eserler ve Makaleler

Akdağ, Mustafa (1999). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1243-1453)*. Ankara: Barış Kitabevi.

Aydın, M Âkif (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta.

Aydın, M. Âkif (2017). *Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Bey, Tursun (2020). *Târîh-i Ebü'l Feth*. hzl. Mertol Tulum, İstanbul: Ketebe.

Bey, Koçi (2018). *Koçi Bey Risalesi*. hzl. Yılmaz Kurt, Ankara: Akçağ.

Bilge, Sadık Müfit (2011). "Karaman Eyâleti'nin Tarihî Coğrafyası ve İdarî Taksimatı (XV.-XVIII. Yüzyıllar)", *International Review of Turkish Studies* 1(1): 50-66.

Cin, Halil - Akyılmaz, S. Gül (2000). *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Adana: Çağ Üniv. Hukuk Fakültesi Yayınları.

Çağrı, Mustafa (1988). "Adâlet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 1. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 341.

Ebu, Yusuf (1982). *Kitab-ül Haraç*. çev. İsmail Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınevi.

Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Erkal, Mehmet (1993). "Cizye". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 8. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 42-45.

Eryılmaz, Bilal (1990). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*. İstanbul: Risale.

Faroqı, Suraiya (2004). "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* II. ed. Halil İnalçık-Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayınları.

Genç, Mehmet - Özvar, Erol (2021). *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*. İstanbul: Ötüken.

Günay, Ramazan (2013). "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişimi, Seyri, Muhtevası ve Önemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17): 16.

Hacib, Yusuf Has (2010). *Kutadgu Bilig*. çev. Ayşegül Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf (2014). *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İbar, Adem (2019). *BOA. NFS.d. 3556'ya Göre Orta Anadolu'da Gayrimüslim Nüfus (1830)*. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: Aksaray Üniversitesi.

İnalçık, Halil (1965). "Adâletnameler". *Belgeler* II (3-4): 49.

İnalçık, Halil (1988). "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* (7-8): 33.

- İnalcık, Halil (2005). "Millet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 30. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 66-70.
- İnalcık, Halil (1981). "Ottoman Archival Materials on Millets". *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. ed. B. Braude&B. Lewis. New York.
- İnalcık, Halil (1959). "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu". *Belleten* 23 (92): 575-608.
- İnalcık, Halil "Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi". *Doğu Batı: Makaleler II*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Kazıcı, Ziya (2005). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kenanoğlu, M. Macit (2013). "Vergi". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 43. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 56.
- Kenanoğlu, M. Macit (2004). *Osmanlı Millet Sistemi (Mit ve Gerçek)*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kınalızâde, Ali (1248). *Ahlâk-ı Alâî*, Kahire.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2006). "Mühimme Defteri". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C.31. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 520.
- Lewis, Bernard (1959-60). "Osmanlı İmparatorluğunun İnhitâtı üzerine Bazı Düşünceler". çev: Salih Tuğ. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 3. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Dergisi Yayınları: 161-178.
- Lewis, Bernard (1960). "İslam Devlet Müessesesi ve Telakkileri Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri". *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2: 209-230.
- Mumucu, Ahmet (1994). "Dîvan-ı Hümâyûn". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 9. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 430.
- Ortaylı, İlber (2020). "Millet Sistemi". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 30. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 66-70.
- Öz, Mehmet (2009). *Osmanlı Tarihi Üzerine I: Kuruluş, Kimlik ve Siyasi Düşünce*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Öz, Mehmet (2010). *Kanun-u Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özel, Oktay (2001). "Avarız ve Cizye Defterleri". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. Ankara.
- Özel, Ahmet (2006). "Müstemen". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 32. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 140-143.
- Özel, Ahmet (1996). "Gayri Müslim". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 13. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 418-427.
- Özkaya, Yücel (2020). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Singer, Amy (1996). *Kadılar Kullar Kudüslü Köylüler*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet (2000). "İmdâdiyye". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 22. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 221.
- Tuğluca, Murat (2016). *Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Mekanizması*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Unan, Fahri (2015). "Osmanlı İdare Felsefesinde Adâlet", *Halil İnalcık Adâlet Kitabı*. ed: Bülent Arı- Selim Aslantaş, İstanbul: Yeditepe Yayınları. 122.
- Yörük, Doğan (2005). *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*. Konya: Tablet Kitabevi.